

ти недоцільним дублювання повноважень різних органів щодо скасування рішень рад адвокатів регіонів. Крім того, слід підтримати думку голови Ради адвокатів м. Києва І. Рафальської, яка справедливо звернула увагу на неприпустимість таких змін до Закону, які уповноважують Раду адвокатів України відмінити рішення конференцій адвокатів регіонів [3]. Таким чином, зазначену пропозицію законопроекту слід підтримати саме у частині розширення повноваження конференцій адвокатів регіону.

Звертають на себе увагу й пропозиції проекту Закону про внесення змін до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (щодо статусу і гарантій адвокатської діяльності та формування органів адвокатського самоврядування) № 1794 від 19 січня 2015 року щодо впровадження назви «збори адвокатів регіону». Автори законопроекту за змістом прирівнюють це поняття до поняття «конференція адвокатів регіону». Конференція відрізняється від зборів лише кількістю адвокатів у регіоні.

Проте така пропозиція виглядає зайвою: якщо за обсягом повноважень, порядком скликання, процедурою проведення ці органи є однаковими, то вони мають мати однакову назву, незважаючи на чисельність адвокатів у регіонах – «конференція адвокатів регіону».

Тим не менш, слід визнати доцільним впровадження терміну «збори адвокатів», але з інших підстав. На практиці, збори адвокатів – є первісною формою адвокатського самоврядування. Саме на зборах адвокатів адвокати обирають делегатів на конференції адвокатів регіонів. Законом не врегульовано порядок проведення зборів адвоката-

тів, хоча саме ці збори передують конференції адвокатів регіону. Врегулювання на законодавчому рівні питань, що стосуються зборів адвокатів регіонів, обумовлено тим, що свободи адвокатів досягають таким шляхом найвищого рівня розвитку та захисту.

Децентралізація в адвокатурі активізує діяльність адвокатської спільноти у регіонах, підсилить можливості регіональних органів адвокатського самоврядування, забезпечить довіру адвокатів до національних органів адвокатури. Реформування системи органів адвокатського самоврядування має здійснюватися шляхом закріплення правового статусу зборів адвокатів регіонів – первісних органів адвокатського самоврядування, які складаються з усіх адвокатів територіальної одиниці та вирішують питання обрання делегатів на конференції адвокатів регіонів. До повноважень конференції адвокатів регіону слід передати повноваження, які на сучасному етапі виконує РАУ: визначення квоти представництва, порядок висунення та обрання делегатів конференції адвокатів регіону, затвердження регламенту конференції адвокатів регіону, положення про раду адвокатів регіону та її регламент, положення про кваліфікаційно-дисциплінарну комісію адвокатури та її регламент, положення про ревізійну комісію адвокатів регіону та її регламент, скасування рішень ради адвокатів регіону. Зазначені пропозиції до ст.ст. 47, 55 Закону висловлено на підставі реальних потреб адвокатського самоврядування в Україні, принципів організації та діяльності адвокатури та з урахуванням міжнародного досвіду функціонування адвокатської корпорації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кухнюк Д. Самоуправление vs. юрлицо с обязательным членством / Д. Кухнюк. – Юридическая практика. – № 26 (548) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravo.ua>
2. Тісногуз В. Батогом чи пряником? / В. Тісногуз. – Закон и бизнес. – № 14 (1156). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zib.com.ua>.
3. Рафальская призывает Минюст обсудить «адвокатский законопроект с общественностью // Юрлига [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.jurliga.ligazakon.ua>
4. Портал української мови та культури. Словник.net [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.slovyk.net>

УДК 347.9(477)

ПРІОРИТЕТИ СУДОВОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Кравчик М.Б.,
аспірант

Львівський університет бізнесу та права

У статті проведено теоретичний аналіз наукових та нормативних підходів до пріоритетних напрямів судової реформи в Україні на сучасному етапі. Узагальнено законодавчі зміни в національному законодавстві. Визначені актуальні проблеми впровадження в практику нових підходів до організації та здійснення правосуддя. Розроблено пріоритетні напрями судової реформи в Україні.

Ключові слова: судова реформа, правосуддя, реформування судової влади.

Кравчик М.Б. / ПРИОРИТЕТЫ СУДЕБНОЙ РЕФОРМЫ В УКРАИНЕ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ / Львовский университет бизнеса и права, Украина

В статье проведен теоретический анализ научных и нормативных подходов к приоритетным направлениям судебной реформы в Украине на современном этапе. Осуществлен обзор законодательных изменений в национальном законодательстве. Определены актуальные проблемы внедрения в практику новых подходов к организации и осуществлению правосудия. Разработаны приоритетные направления судебной реформы в Украине.

Ключевые слова: судебная реформа, правосудие, реформирования судебной власти.

Kravchuk M.B. / PRIORITIES JUDICIAL REFORM IN UKRAINE TODAY / Lviv University of Business and Law, Ukraine

In the article the theoretical analysis of the scientific and regulatory approaches to priority areas of judicial reform in Ukraine today. Overview legislative changes in national legislation. Based on international experience jurisprudence advocated the idea, followed by its definition of copy-right regarding the doctrine of judicial immunity, which is the most developed and are established in the US.

Analyzing the activities of the judiciary, the author notes is stated that the improvement of justice should include ensuring the transparency of the judicial system for fixing procedure prevents the influence (pressure) on a judge in connection with the case, he considers. Identify the current problems in the implementation of new approaches to the organization and administration of justice.

It is proved that the judiciary can be defined as the exclusive powers of the court to resolve social conflicts arising in the field of law, using procedural procedures in terms of the system of procedural safeguards applying in certain cases measures of state enforcement entities who violate the law. A priority areas of judicial reform in Ukraine. Keywords: judicial reform, justice, reform of the judiciary.

Key words: judicial reform, justice, reform of the judiciary.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими практичними завданнями. Дотримання принципу верховенства права є чи не найголовнішою ознакою правової держави, формування якої пов'язане, насамперед, з режимом законності, наявністю стабільної, чинної не лише на папері конституції та розвинутого законодавства. Верховенство права передбачає участь суду як арбітра у спорі про порушення права в правозастосовному і правотворчому процесах. Суд із притаманним йому поєднанням права і сили, з його правозахисною функцією, правовою організацією і процедурою, незалежним статусом слугує моделлю правової державності, правової форми організації та функціонування суспільно-політичного життя. Суд має бути стримувальним фактором щодо порушень конституції та інших законів не лише з боку виконавця, а й з боку законодавця.

Судова система як необхідна самостійна гілка державної влади в механізмі її розподілу не повинна підмінювати законодавчу або виконавчу гілки, але може змінювати їхню діяльність. Натомість ані законодавець, ані виконавець не мають брати на себе функції суду, через це дуже важливим є забезпечення реальної незалежності суду.

Суд покликаний сприяти реалізації ще одного важливого принципу правової держави, за яким держава несе відповідальність перед кожним громадянином, а той, будучи захищеним при цьому від свавілля влади та посадових осіб, – перед державою. Реалізації цього принципу сприяє суд, що діє на засадах незалежності, змагальності, рівноправ'я сторін і захищає права громадян, ким би ці права не були порушені.

Останні дослідження та публікації, на які спирається автор, виділення невирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. В основу написання даної статті покладено розробки та наукові погляди таких відомих учених, як М. Мельник, Г. Ткачук, Ю. Шемшученко, М. Оніщук. У статті проаналізовано норми національного та міжнародного законодавства. Проте слід підкреслити, що судова реформа в Україні на сучасному етапі потребує додаткового наукового осмислення пріоритетних напрямів її реалізації з пошуком найбільш дієвих механізмів її втілення та ефективності.

Формулювання цілей статті. Особливе місце в системі спеціальних інституцій для забезпечення законності у правовій державі посідає суд, незалежність і підпорядкування якого виключно закону, засади та механізми діяльності визначені Конституцією України. При цьому досягнення мети правової держави – реального захисту прав і законних інтересів громадян – залежить головним чином від стану самого суду, адже тільки в незалежному суді можливий справжній захист. Як слушно зазначав ще на самому початку 90-х років минулого століття Є. Бірюков, «праця незалежного адвоката в залежному суді безглузда й перетворює захист на фікцію, а правосуддя – на фарс» [1, с. 17].

Зважаючи на це, а також враховуючи неоднозначне тлумачення ролі судової влади в законодавчому процесі формування гілок влади в Україні, недосконалість законодавства та відсутність сталої національної моделі функціонування судових органів, метою даної статті є дослідження особливостей реалізації судової реформи в Україні, яка повинна бути спрямована на формування сильної і незалежної судової влади, забезпечення захисту та неухильного дотримання прав і свобод людини, конституційних прав громадян, створення надійного механізму їх реалізації на території України.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні важливість реформування судової системи як гаранта законності та правопорядку, правової захищеності кожного громадянина і суспільства є загально усвідомленою. Показовим у даному контексті є слова Президента України про те, що і йому, і всьому суспільству «потрібен суд, який захищає закон і громадянина... Суспільство зараз вимагає підви-

щення ефективності судової системи, і ми повинні створити судову систему, яка забезпечує і верховенство права, і ефективний захист людини. Не захист міфічних інтересів держави, а захист громадянина». [2]

Аналізуючи динаміку судової реформи останніх років, не можна лишити поза увагою резонансне рішення Європейського суду з прав людини у справі «Олександр Волков проти України», в якому вперше за всю свою історію ЄСПЛ присудив поновлення на посаді особи, чиє звільнення було визнано таким, що порушує Конвенцію. Крім того, цим рішенням було визнано такою, що не відповідає закону, діяльність Вищого адміністративного суду України, а голосування в парламенті щодо звільнення судді – грубим порушенням Конституції і законів України [3; 4]. Такими є прямі наслідки останнього етапу судової реформи в редакції 2010 року.

Виходячи із зазначеного та низки інших принципових засад, можемо стверджувати, що лише судовий захист права може гарантувати дієвість законів. У сучасних умовах судова влада з її жорсткою організаційною структурою, обов'язковістю рішень і відпрацьованою системою їх примусового виконання здатна впорядкувати правове життя суспільства. Значне розширення предмета судової діяльності, кола справ, що розглядаються, а також гарантій прав громадян і організацій на судовий захист їхніх законних інтересів веде до того, що основним органом, який вирішує скарги на порушення закону, стає суд. Це повністю відповідає особливій функції держави – соціально-політичного арбітражу, тобто вирішення соціально-політичних суперечностей, що виникають у процесі реалізації прав і обов'язків суб'єктів правовідносин.

Головне призначення судової влади – забезпечити правосуддя відповідно до принципів законності та справедливості, встановлених і визнаних у даному суспільстві й державі. Потреба ж у правосудді з'являється тоді, коли необхідне державне втручання у відносини конфліктного характеру і коли виникає перспектива застосування запобіжних заходів щодо осіб, які порушили право. Судова влада вирішує також конфлікти між законодавчою і виконавчою владою, громадськими об'єднаннями та іншими органами й організаціями, між органами виконавчої влади і громадянами. Незалежність судової влади можлива лише тоді, коли вона забезпечена належними гарантіями, в тому числі процесуальними. Тому необхідною умовою функціонування судової влади є наявність системи процесуальних гарантій правосуддя.

Ми погоджуємося з думкою експертів, які аргументовано зазначають, що, ведучи мову про судову гілку влади, яка «пережила» за часів незалежності три масштабних реформи, не кажучи про незліченну кількість розроблених концепцій, яким не судилося стати актами законодавства, доводиться констатувати, що вона так і не стала повноцінною «владною», незалежною і неупередженою [5, с. 4].

Г. Ткачук наголошує: «Які б не будувалися плани з реформування країни, без реформи судової системи зробити щось буде надто складно або взагалі неможливо. Необхідність докорінних змін у цій сфері назривала вже давно. На жаль, на сьогоднішній день судова система України є наскрізь прогнилою та корумпованою. Люди не довіряють ні суддям, ні прокурорам, ні адвокатам. Тому судова реформа є однією з основних реформ, які варто здійснити першочергово» [6].

Спираючись на викладене, судову владу можна визначити як виключне повноваження суду вирішувати соціальні конфлікти, що виникають у сфері права, з використанням процесуальної процедури в умовах дії системи процесуальних гарантій, застосовуючи в передбачених законом випадках заходи державного примусу до суб'єктів, які порушили право.

Обмеження і стримування свавільних дій посадових осіб теоретично і практично відповідають призначенню

права як найбільш загальної, але водночас виразно сформульованої міри свободи, рівності і справедливості у вирішенні конфліктних та інших взаємовідносин осіб та установ, яка підкріплюється правовою нормою і правовим звичаєм. На жаль, не втрачають актуальності положення юристів Стародавнього Риму, котрі, стурбовані численними зловживаннями владою посадовими особами республіки, сформулювали принципи, які стали елементами їхнього правового статусу, – «правління законів, а не людей» і «немає злочину, якщо він не передбачений законом».

Традиційно, досліджуючи правовий статус судді, науковці розглядають його як визначені законом правові застави, що регламентують принципи та гарантії діяльності суддів, їх повноваження та обов'язки, порядок обрання (призначення) на посаду, зупинення повноважень та звільнення з посади, підстави притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності, заходи їхнього державного і соціального захисту [7, с. 628].

Проте, на наше переконання, правовий статус судді повинен включати два основних блоки: 1) права й обов'язки судді як особи, котра обіймає посаду державного службовця, які визначаються процесуальним законодавством; 2) права й обов'язки судді, які визначають його особливе становище в суспільстві, що, власне, і є гарантією забезпечення тих прав і обов'язків, які, здійснюючи правосуддя, реалізує суддя.

Аналіз найбільш поширених у сучасній вітчизняній та зарубіжній юридичній літературі визначень правосуддя дає змогу сформулювати узагальнене його тлумачення як особливого самостійного виду державної діяльності, котрий полягає в тому, що суд як незалежний орган держави розглядає у встановленій законом процесуальній формі і задля відновлення порушеного права відповідно до принципів законності та справедливості вирішує різні правові спори, що виникають у суспільному та державному житті, приймаючи від імені держави рішення (вироки, ухвали, постанови), виконання яких після набрання законної сили забезпечується можливістю державного примусу.

Законодавчо закріплено, що у своїй діяльності зі здійснення правосуддя судді незалежні, підкорюються лише закону й нікому не підзвітні. Одна з основних гарантій незалежності суддів – заборона, під загрозою відповідальності, будь-чийого втручання у здійснення правосуддя. Вдосконалення судочинства передбачає забезпечення прозорості судової системи для закріплення процедури, що перешкоджає впливу (тиску) на суддю у зв'язку зі справою, яку він розглядає. Відкритість судового розгляду передбачає обов'язок судді розкрити зміст усіх звернень, що надійшли до нього перед розглядом справи. Усе це має запобігати корупційним проявам у суддівському корпусі, забезпечувати незалежність та об'єктивність рішень, що приймаються.

Останнім часом значної гостроти набуло питання про імунітет деяких категорій державних службовців. Повною мірою ця проблема стосується й суддів. Адже вбачається цілком очевидним, що процесуальна незалежність судді неможлива без незалежності економічної, яка передбачає надання судді за рахунок держави матеріального і соціального забезпечення, відповідного його статусу. Говорячи про імунітет судді, ми маємо на увазі імунітет за винесене суддею рішення.

На цей час система суддівського імунітету викривлена. Система не в змозі допомогти стороні спору, яка постраждала від суддівського свавілля. Однак, з іншого боку, система надає політичній владі інструменти впливу на суд, що забирає у суду реальну незалежність.

Ми відстоюємо радикальну думку, що слова Конституції «судді під час здійснення правосуддя незалежні і підкоряються лише закону» означають повний імунітет за прийняте рішення. Як з погляду цивільної, так і кримінальної відповідальності.

Ми відстоюємо позицію, що значущість акта судової влади потрібно піднімати на один рівень із актом парламенту.

Саме відсутність страху у судді за рішення, яке він приймає, є запорукою того, що він керуватиметься внутрішнім переконанням, а не іншими чинниками.

Доктрина суддівського імунітету є найбільш утвердженою та розвинутою у США. Верховний Суд (далі – ВС) США висловив такі міркування у головному прецеденті із цього приводу:

«Незгода з діями судді не позбавляє його імунітету. Незважаючи на несправедливість до сторін спору, що іноді трапляється, доктрина суддівського імунітету є в інтересах «належного відправлення правосуддя, оскільки вона дає змогу судді під час реалізації покладеної на нього влади вільно діяти за своїм переконанням, без остраху персональних наслідків для нього». Оскільки питання, яке є на розгляді судді, має спірний характер, це ще більше підсилює необхідність діяти без страху переслідування...»

...Постійним предметом розгляду в судах є спори, що стосуються не тільки величезних майнових інтересів, але й свободи та характеру сторін, торкаючись найглибших почуттів. У цих спорах є величезний конфлікт доказів та великі сумніви щодо права, що має впливати на рішення судів. Це є той клас справ, які покладаються на суддю як найтяжча праця та часто створюють у нього болісне відчуття відповідальності». Цю тезу ВС США висловив у справі, де особа тяжко фізично постраждала від неправильного судового рішення. Незважаючи на це, ВС США відмовився притягнути суддю до відповідальності [8].

На наш погляд, імунітет судді є певним винятком із конституційного принципу рівності всіх перед законом і судом. Однак це зумовлено тим, що суспільство і держава, висуваючи до носіїв судової влади та їх професійної діяльності підвищені вимоги, зобов'язані забезпечити суддям додаткові засоби правового захисту для ефективного відправлення ними правосуддя. Суддя як громадянин не може перебувати поза правовим полем, але підстави, порядок відповідальності й характер застосовуваного заходу впливу мають співвідноситися з його правовим статусом. Підкреслимо, що суддівський імунітет є не особистим привілеєм громадянина, який займає посаду судді, а способом юридичного захисту його професійної діяльності й атрибутом спеціального правового статусу. Отже, питання суддівського імунітету є однією з актуальних проблем, яка потребує досить прискіпливого вивчення. Із цього приводу практики слушно зауважують, що смерть хворого під час операції не означає, що треба забрати скальпелі у всіх хірургів [9]. При цьому, на наше глибоке переконання, має бути встановлена кримінальна відповідальність за будь-який вплив на прийняття суддею рішення, а також посиленна відповідальність за корупційні дії самих суддів.

Зважаючи на викладене вище, суддівський імунітет можна визначити як правовий інститут, що складається із сукупності правових норм, які з метою забезпечення конституційного статусу суддів та належного виконання ними професійних обов'язків звільняють їх від виконання окремих юридичних обов'язків і передбачають ускладнену, відмінну від загальнопоширеної правову процедуру притягнення суддів до встановленої законом відповідальності.

У цьому контексті доречним убачається навести вислів Цицерона: «... по-справжньому відлякує від злочину не так страх перед карою, визначеною законами, як почуття сорому, яке дане людині природою і ніби змушує її боюватися цілком справедливою осуду. Це почуття сорому правитель держави підсилює загальноприйнятими думками і доводить до повної сили настановами та філософськими ученнями, – аби совісність не меншою мірою, ніж страх, заважала громадянам чинити злочини» [9, с. 301].

Отже, є всі підстави стверджувати, що імунітет суддів не абсолютний, і підміняти принцип «судді незалежні й

підкоряються лише закону» незалежністю суду від закону неприпустимо. Водночас особливий конституційний і законодавчий статус судді з такими елементами його незалежності, як незмінюваність, недоторканність, високий рівень матеріального та соціально-побутового забезпечення, є головним чинником підвищення рівня правосуддя і передбачає високу відповідальність судді за виконання своїх функцій, дотримання законів та Кодексу суддівської етики.

Висновок. Реформування системи судочинства в Україні стикається з багатьма об'єктивними й суб'єктивними труднощами, спричиненими низкою чинників суспільно-політичного, економічного, ментального та іншого характеру, тяжким радянським спадком, зовнішнім втручанням тощо. А найголовніше, на нашу думку, – шалений спротив корумпованості українського суспільства. Ми маємо на увазі не тільки вищі ешелони влади, а й пересічного споживача соціальних благ. Ми цілком підтримуємо позицію М. Оніщука, висловлену ще в 2011 році, тобто до початку кардинальних перетворень в українському суспільстві, який зазначив, що сучасний український конституціоналізм не спрямований ані на демократію як суверенітет народу, ані на відтворення свободи та, відповідно, налагоджування ефективної діяльності політичних інститутів, що здатні забезпечити функціонування демократії як нормативно-правової системи... Це, зокрема, проявляється у правовому послабленні всіх політичних інститутів, за винятком інституту президента, що стало можливим внаслідок зсуву та роздроблення системи стримувань і противаг. Усталені політичні інститути поступово втрачають власні конституційні ролі, перетворюючись у фасадну розширку політичного режиму, а на зміну їм приходять субститути, що штучно «прив'язуються» до президента як символічного власника політичних акцій» [10, с. 2]. Сподіваємося, що сучасна судова реформа радикально змінить закам'янілі штампи у сфері правосуддя і дасть значні позитивні зрушення.

Перед вітчизняною судовою та правовою системами загалом стоять сьогодні надзвичайно складні завдання – віднайти оптимальне співвідношення між безліччю суперечливих тенденцій, пов'язаних, зокрема, зі збереженням власних правових традицій та потребою відповідати вимогам часу, долученням до європейських цінностей.

Лише в цьому разі наша держава зможе стати повноправним і поважним членом світового співтовариства, зберегти своє національне обличчя, а головне – забезпе-

чити гідне у правовому та всіх інших відношеннях життя українському народові.

Ми підтримуємо позицію правничої Асамблеї Асоціації правників України, які вважають, що судово-правова реформа в Україні повинна мати комплексний характер і передбачати внесення змін до Конституції України, законодавства з питань судоустрою та статусу суддів, реформування суміжних інститутів (прокуратури, адвокатури, правоохоронних органів), вдосконалення процесуального законодавства та законодавства, що регулює порядок виконання судових рішень [11]. Виходячи із зазначеного, пріоритетами судової реформи в Україні на сучасному етапі є:

- на рівні конституційних змін:
- незалежність судової влади від законодавчої та виконавчої влади слід закріпити на рівні Конституції України, тобто розширити ст. 126 Конституції України в контексті передбачення функціональної незалежності судових органів, включивши, зокрема, тезу про те, що судді не несуть політичних зобов'язань перед органами чи особами, які їх обрали або призначили;
- доцільно імплементувати в повному обсязі статтю 6 Європейської конвенції з прав людини (Право на справедливий суд), яка захищає право на справедливий суд. У чинній Конституції України (в ст.ст. 59 та 62) включені тільки окремі частини;
- судовим органам доцільно надати право законодавчої ініціативи;
- на рівні законодавчих змін:
- передбачити фінансування судів Державним казначейством України за посередництва адміністрацій, підпорядкованих Верховному суду України;
- передбачити конкурсні механізми просування суддів по службі за об'єктивними критеріями;
- чіткіше визначити підстави для дисциплінарної відповідальності;
- встановити кримінальну відповідальність за незаконний вплив на суддів у будь-який спосіб;
- розширити можливості суддівського самоврядування.

Це тільки незначна частина тих пріоритетів судової реформи, які повинні ставитись на даному етапі. Відповідно, пріоритетними напрямками подальших наукових розробок можуть бути вивчення досвіду реформування судової влади в інших країнах світу, теоретичне обґрунтування конституційних змін у контексті судової реформи тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бирюков Е. Судебная реформа только началась / Е. Бирюков // Вестник Верхов. Суда СССР. – 1991. – № 9. – С. 15–22.
2. Судову реформу необхідно провести негайно // Інформаційне агентство News ru.ua – 2014. – 29.10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rus.newsru.ua/ukraine/29oct2014/reforma.html>.
3. Справа «Олександр Волков проти України» (Заява № 21722/11) / Європейський суд з прав людини, Міжнародні суди; Рішення, Справа, Заява [...] від 09.01.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/974_947
4. Мельник М. «Олександр Волков проти України»: рішення ЄСПЛ та його виконання / М. Мельник // Національна безпека і оборона. – 2013. – № 2–3. – С. 113–117.
5. Судова реформа в Україні: чи можливий прогрес? / Школа політичної аналітики / укл. Балан С. – К., 2013. – 40 с.
6. Ткачук Г. Судова реформа повинна подолати прогнилу та корумповану судову систему та спростити захист громадянами своїх прав / Геннадій Ткачук // Інформаційний ресурс LB.ua – 2014. – 17.11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://blogs.lb.ua/gennadiy_tkachuk/286244_sudova_reforma_povinna_podolati.html
7. Юридична енциклопедія : в 6 т. / [редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.]. – К. : «Укр. енцикл.», 1998. – Т. 5: П-С. – 2003. – 736 с.
8. Мілютин А. Значущість акту судової влади потрібно підняти на один рівень із актом парламенту / Арсен Мілютин. – Центр суддівських студій // Юридична газета. – 30.03.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.judges.org.ua/dig6707.htm>.
9. Цицерон М. Т. О государстве. – О законах. – О старости. – О дружбе. – Об обязанностях. – Речи / М. Т. Цицерон // Письма ; [сост., примеч., анот. указ. Е. В. Ляпустина ; (авт. предисл.) Е. И. Темнов]. – М. : Мысль, 1999. – 782 с.
10. Оніщук М. Дилеми правової держави / Микола Оніщук // Дзеркало тижня. – 1 квітня 2011. – № 12. – С. 2, 5.
11. Концепція реформування судової системи України: рішення Правничої Асамблеї Асоціації правників України від 19 вересня 2014 року. – Всеукраїнська громадська організація «Асоціація правників України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uba.ua/ukr/project_ref_sud/.